

Původy konstruktivistické teorie národa*

NICHOLAS STARGARDT**

University of London, Velká Británie

Origins of the Constructivist Theory of the Nation

Abstract: The notion of nation as a contingent entity, the result of social and political construction, is not new: indeed, it can be traced back to the political and cultural ferment of Vienna at the turn of the century. In that context, a number of outstanding intellectuals, deeply critical of the Hapsburg regime, as well as of its break-away nationalist opponents, proposed various federalist programmes to save the empire by transforming it into a multinational democracy. This paper argues that these fin de siècle debates remain interesting for three reasons: First, their various federalist schemes sought to resolve the nationalisms of 'mixed' population areas, without the ethnic cleansing which unleashed so much suffering during the three decades the followed the first world war. Second, the range of theoretical explanations which Bauer and, following him, Weber developed to explain the rise of nationalism exactly prefigures the 'modernising' theories of, for instance, Ernest Gellner and Eric Hobsbawm. Thirdly, this particularly Hapsburg blending of Marxist and liberal sociological ideas is very different from the response of both liberals and socialists to questions of national identity in other parts of Europe at this time. The shift away from both the French and German intellectual culture with which Vienna and Prague were imbued, marked the first of a continuing series of East Central European contributions to the understanding of nationalism.

Sociologický časopis, 1995, Vol. 31 (No. 2: 169-185)

Mnoho lidí se domnívalo, že pád Romanovců povede k rozpadu ruského impéria stejně jako pád Habsburků v listopadu 1918 fakticky znamenal kolaps Rakousko-Uherska. Ale následovníci Romanovců obnovili jejich rozsáhlá území pod ideologickou vizí o vzniku nadnárodního federálního státu. Bolševici nebyli ani původci tohoto konstitučního konceptu, ani jím v předrevolučním období nebyli zrovna nadšeni. Mnohonárodní stát a s ním spojené principy jako kulturní nezávislost a federalismus byly myšlenky, silně, i když také neúspěšně podporované rakouskými sociálními demokraty. Zajisté, bolševici ani rakouští sociální demokraté neměli na tyto myšlenky monopol. V polovině osmdesátých let devatenáctého století, ukrajinský federalista M. P. Dragomanov začal sestavovat program pro reformu carského impéria, který by, jak doufal, zahrnoval iredentistický nacionalismus. V roce 1906 jeho spisy nadšeně objevil Max Weber [Mommsen 1984: 56-58, Beetham 1985: 130]. Rakouští sociální demokraté ale obhajovali ve střední Evropě na přelomu století soudržnost a náboženskou shodu, se kterou prosazovali federální uspořádání. Toto je jejich program a myšlenky, o jejichž hlubší odkrytí usiluje tato stať.

*) Dokument byl publikován v *Colloquium on Nations and the End of Empires* 28. května 1993, v Center for History and Economics, King's College, Cambridge, UK.

©Nicholas Stargardt 1993.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Prof. Nicholas Stargardt, Department of History, Royal Holloway College, University of London, United Kingdom. Fax 0044 1784 434 455.

Rakouští sociální demokraté vycházeli z předpokladu, že obyvatelstvo střední a východní Evropy bylo – vypůjčeno ze slovníku etnického nacionalismu – příliš „smíchano“, než aby bylo schopno vytvořit nezávislé národní státy bez násilností a bezpráví. Jak jeden z nejpublikovanějších spisovatelů zdůraznil v roce 1908:

„Pouze ti mohou praktikovat sebeurčení, jejichž „sebe“ tvoří homogenní entitu. Jinak řečeno, sebeurčení se změní v opak, v nadvládu jednoho nad druhým, autonomie se promění v heteronomii, vláda nad sebou v ovládání cizinců, sociální blaho v politický boj.“ [Renner 1908: 407, cit. podle Hoffmann 1988: 428]

Polarizace a násilí, kterými se vyznačovaly porodní bolesti nástupnických států, měly svůj původ v Brest-Litevsku, St. Germain a Versailles, a dostatečně a tragicky potvrzovaly tuto klinickou diagnózu. Existují ještě velké maďarské menšiny v Rumunsku a na Slovensku. Jestliže maďarští politici se dostatečně vyvarovali tohoto potencionálního zdroje populistické legitimacy, tak možná proto, že se nemusí dívat daleko po Dunaji, aby viděli hrozné následky způsobené nekontrolovatelnými národnostními konflikty.

Když se rozpadl Sovětský svaz, patnáct nástupnických republik se shodovalo jen velmi volně s panující „etnickou“ představou patnácti národů. Více než 30 % obyvatel Estonska, Litvy, Moldavska, Gruzie, Uzbekistánu, Turkmenistánu a Kirgízie bylo podle sčítání lidu v roce 1979 jiné národnosti. Kazaši představovali pouhých 36 % obyvatel své vlastní republiky [Smith 1990: rejstř. 2, tab. 3, s. 365]. V době největších extrémů nařídil Stalin masové deportace Čechů, Balkarů, Tatarů, Ingušů, Kalmyků, karašských a volžských Němců. Ale dávno před druhou světovou válkou bylo občany sovětských republik manipulováno s cílem zabránit národní homogenitě, některé nechvalně známé případy se odehrály na Kavkaze. Poválečné trendy regionální migrace jen obnovily rozptylování populace a kultur.

Nerušit sovětské občany tak získali právo na vzdělání a úřední jednání ve svém národním jazyce pouze v republikách označovaných za jejich nebo autonomních kulturních oblastech, což vedlo školsky řečeno k „rusifikaci“ Nerušů sídlících mimo své domovské republiky [Connor 1984: 315]. Jakkoli asimilační a centralizační byl úmysl sovětských úředníků, pravdou zůstane, že ani oni nemohli vymyslet všechny nacionalistické konflikty, které vybuchly dodatečně. Nicméně nedostačující sovětská realizace principů kulturní autonomie se vyděluje od jiných známek stalinistické politické praxe, jakými byly masové deportace obyvatelstva, nucená práce a masové vraždy.

V období před rokem 1917 byla myšlenka kulturní autonomie a nadnárodní federace velmi zatracována Leninem i Stalinem. Pečlivé čtení Leninových projevů o národnostní otázce neprozrazuje jenom absenci jakékoli přesné teorie národa, ale, až do roku 1919, optimistické propočty, které slibují odloučení práv národů od principů moci, naopak brání jejich praktické realizaci [Connor 1984: 28-50, Lenin 1975: 567-617, Luxemburg 1976]. Ve stejném duchu bylo možné, že Stalin přesvědčen Leninem, aby roku 1912 odešel do Vídně s cílem studovat a kritizovat austromarxistická federalistická schémata, srovnával je jedovatě s čistokrevným nacionalismem:

„Národní nezávislost předem předpokládá integritu nadnárodního státu, kdežto sebeurčení přesahuje tuto integritu... Sebeurčení vybavuje národ suverenními právy, kdežto národní autonomie mu pouze dává kulturní práva...“ [Stalin nedat.: 31]

V každém případě to, co zbylo ze zájmu o tuto polemiku, není ani tak Stalinova teorie národa – jestliže někdo může vyznamenat jeho traktát tímto termínem – jako skutečnost

že později přenesl do praxe některé z ústředních principů, které zde odmítal, federalismus a národní kulturní autonomie; typicky bez nepřetržitého honosení se nadřazeností sovětské praxe v udržení jednoty nadnárodního státu nad neúspěšným austromarxismem a rozkladem Rakousko-uherského imperia [Ibid.: 85].

Od roku 1897 a dále, „národnostní otázka“, jak byla nazývána, v rakouské politice dominovala. V létě a na podzim 1897 vypukly větší krize. V pozdním listopadu blokovaly na několik dní davy ulici Ringstrasse ve Vídni, zatímco v parlamentu jeho němečtí, čeští a polští členové začali pískat a museli být vyvedeni z budovy za pomoci policie. Toto pobouření bylo spuštěno otázkou *Amtssprache* (úředního jazyka), oficiálním jazykem vnitřní komunikace na úřadech. S centralizovanou a kvaziabsolutistickou formou vlády, se stávajícím přijímáním do státních služeb, se stal jazyk, v němž měla být vnitřní správa vedena, ohniskem tížadosti univerzitních studentů a vyvolal také vášně mezi vzdělanými Čechy, přestože pro ně již nebylo těžké němčině rozumět. Konkrétně šlo o námitky proti tomu, aby se němčina stala oficiálním prostředkem pro vnitřní správní rozhodování v Čechách. Hrabě Badeni, polský aristokrat, který projevil zhoubnou zálibu v kombinování vládních dekretů s reformistickými tendencemi, už při svém ustavení předsedou vlády v roce 1895, vyzkoušel urovnání dlouhotrvajících českých výzev po rovnosti. Předcházející vláda vždy akceptovala, že by měla komunikovat s veřejností v obou jazycích – česky a německy. Ale Badeniho rozhodnutí uznat češtinu a němčinu za rovnoprávné jazyky v korunních zemích Čechy a Morava kromě jiného stanovovalo, že všichni úředníci by se do roku 1901 měli naučit oba jazyky. Tím okamžitě zavalil naději, že prosazení němčiny v úředním jednání bude odstraněno.

Pangermáni z *Deutschnationale Verein* a němečtí liberálové byli rozzuřeni tak zjevnými ústupky českým nacionalistům a pustili se do šest měsíců trvající dlouhé kampaně v německých částech Čech, okamžitě vyvolávající kontrakampaň u mladého českého hnutí. V Praze se střídaly demonstrace a protidemonstrace. Badeniho spoléhání na politickou podporu konzervativních velkoagrárních zájmů a jeho rvavá neúcta k parlamentním procedurám ho nakonec oddělily od největších německých rakouských stran – křesťanských socialistů (katolická prozemědělská a malá obchodní strana, podobně, ale spíš konzervativnější než německá centristická strana) a sociálních demokratů (strana postavená také na německví). Tváří v tvář takto sešikovaným lidovým silám císař Badeniho odvolal. Ten byl následován celou řadou slabých ministrů, kteří se také snažili, zvláště v roce 1900 a 1903 za Körbera a v roce 1909 za Bienerta, přinést nějaký druh jazykových reform. Jak Badeniho, tak i jejich návrhy byly blokovány v parlamentu, a tak reformy neměly úspěch. Také oni se jako Badeni uchýlili k úřední libovůli, aby mohla pokračovat každodenní činnost vlády [Kann 1950: 200-206, Brügel 1923: 318-343, Mommsen 1963: 266-294¹].

Odehrávalo se to v neslibné situaci, kdy účast lidu na vysoce nerovných formách zastoupení v politickém životě teprve začínala. Rapidně se zvyšující městská populace, masový rozvoj denního tisku, rozšiřování železniční sítě a průmyslový rozvoj – to všechno hrálo svoji roli v této změně, třebaže přesné stanovení významu této role nechávám na historických přítomnosti. Ale sotva bude náhodné, že nacionalističtí politici byli nejhlasitější v Čechách, v průmyslovém srdci císařství, které bylo v roce 1867 za kompromisu mezi německými a maďarskými vůdci vynecháno. Stejně jako v Německu,

¹) Mommsen bohužel nikdy nepublikoval slibovaný druhý svazek této práce, v němž se měl věnovat myšlenkám Karla Rennera a Otto Bauera z období let 1907-1918.

také v německém Rakousku 1890 bylo vidět zastínění starších šlechtických stran stejně jako liberálů novými stranami populistickými, pangermány, křesťanskými socialisty a sociálními demokraty. V českých oblastech mladočeši nahradili staročechy, kteří zdařile spolupracovali s konzervativním režimem. Po debaklu roku 1897 se separatističtí mladočeši ocitli na paletě soupeřících skupin, napadajících je z obou stran, včetně realistů T. Masaryka, kteří stáli někde mezi nimi a sociálními demokraty. Následujícím zavedením všeobecného mužského hlasování do Říšské rady v roce 1907 se křesťanští socialisté a sociální demokraté stali největšími stranami. Ale jak rozliční pozorovatelé a účastníci poznamenali, populární politici byli nacionalistickými politiky, nevyužívajícími skutečnou výjimečnost sociálních a ekonomických problémů ve jménu něčeho jiného. Kde liberální nacionalisté v Itálii a Německu překonali partikularismus s cílem vybudovat centrální stát, v Rakousku sjednocení nacionalisté stále více narušovali centrální stát s cílem dokončit svůj partikularismus.

Během této konstelace se sociálně demokratická strana těšila nezáviděníhodné výjimečnosti jako jediná skutečně nadnárodní strana. Byla založena v zimě 1888-1889 v Heinfeldu spojením českých a německých dělnických organizací. Až do Badeniho krize nebyla tato nadnárodní identita popírána. Je pravda, že někteří z jejích vůdců německé národnosti byli velmi ovlivněni německým nacionalismem. Victor Adler a Engelbert Pernerstorfer pomohli koncipovat linecký liberální program z roku 1882, program, který jeden z dalších autorů, Georg von Schönerer – vůdce, který byl po svém obrácení označen Hitlerem za rádce a učitele nacionálního socialismu – okamžitě odcizil pro pangermánské hnutí. Ale takoví jako Adler, kteří se obrátili k sociální demokracii, opatrně spojovali úctu k německé *kultuře* s liberálními a demokratickými humanistickými hodnotami. A bylo to právě v tomto duchu liberálního univerzalizmu, když německé sociálnědemokratické a marxistické texty byly v devadesátých letech přeloženy do češtiny. Slovník třídní moci ještě, jak se doufalo, obsahoval nadnárodní identitu [Mommsen 1963: 155-180].

Ale nebyli to pouze sociální demokraté, kteří objevili nový řečnický repertoár. Od roku 1897 a dál byl slovu „zrada“ dán nový politický smysl, ne již zrada vládnoucího královského domu nebo rakouského státu, ale „zrada národa“. Čeští a němečtí sociální demokraté mohli v různých jazycích odpovídat na hledání sama sebe podobně prostřednictvím frází jako „internacionála nacionalistů“. Ale sousloví se nestalo populárním, snad proto, že jako „internacionála zbrojního průmyslu“ a „internacionála válečných štváčů“ postrádala idea obyčejné jádro rozeznatelné od vzájemného nepřátelství. Na přelomu století překročil národní konflikt vyšší politiku a otázku *úřední řeči* nebo *úředních předpisů*. Co se ale přihodilo, bylo určité ironické obrácení pozic. Němečtí nacionalisté, kteří byli nejhluchnějšími oponenty učících se Čechů, začali svůj křik obhajovat jako názory stoupajícího německého vlivu v Čechách a na Moravě, v této změně se některé české skupiny začaly domnívat, že by bylo lepší jednat o jednojazyčné administrativě spíše než o německých úřednících, kteří by stejně dobře mluvili česky [Kann 1950: 408-409²]. Jakkoli neochotně se sociální demokracie pozitivněji angažovala v „národnostní otázce“, obnovila tak sama o sobě základy třídní politiky.³

²) Jedním z prvních obhájců tohoto německého dvojjazyčného nacionalismu byl Bismarck.

³) Viz Krapkovo vyjádření k rozdělení české exekutivy v 1900 *Parteitag Graz* [1900 *Parteitag Graz*: 73, Mommsen 1963: 294-297].

Jednou z prvních obětí narůstajícího nacionalismu byl „rakouský patriotismus“. Nejméně od aliance s Německem v roce 1879, žádný politik, který kázal ctnosti centralismu, nebyl poslouchán slovanskými nacionalisty tak jako kázání ve prospěch německé nadvlády, ve prospěch pangermánů, na druhé straně byla rakouská budoucnost spojována s Německou říší [Reinhold 1910]. Pouze s lehkou ironií mohl Victor Adler v roce 1899 poznamenat: „Dnes jsme dosáhli v Rakousku bodu, kdy říci, že někdo je dobrý patriot, je největší urážka.“ [1899 *Parteitag Brünn*: 47, Mommsen 1963: 298] Vrcholy toho, co popsal jako despotismus smíchaný s nepořádkem, rovným dílem neschopný změn spravedlivých pravidel i nespravedlivých represí, opustily centrální stát a zavěsily se ve společenském vakuu [*Protokoll...* 1890: 43, Braunthal 1966: 215]. Po rozdělení císařství do dualistické monarchie roku 1867 pouze souvislá oficiální identita označovala rakouské země odvozeně od řeky, která je rozdělovala, maďarským územím a Cislajtánii.⁴

V tomto zjevném prázdnu státního patriotismu našli nyní rakouští sociální demokraté sami sebe tím, že se stali útočnými. První návrh, že by strana měla na roztržičnosti německého rakouského liberalismu a režimu ukazovat, jak by mohla realisticky a racionálně reformovat císařství, byl učiněn pod okamžitým dojmem Badeniho krizí. Jeho navrhovatelem byl Ludo Moritz Hartmann, prominentní historik, zabývající se středověkou Itálií, který vstoupil do sociální demokracie teprve v roce 1901. Hartmann si začal dopisovat s Maxem Weberem, z čehož vzniklo v té době neocenitelné intelektuální a politické spojení, které dosáhlo vrcholu během světové války a pokračovalo i v době Hartmannova působení jako velvyslance německého Rakouska v Berlíně v roce 1919. Známost s Weberem je téma, ke kterému se ještě vrátíme.⁵ Hartmannův fabiánský sklon k ústavní změně byl nadšeně podporován doyenem ortodoxního marxismu Karlem Kautským, původem z česko-německé pražské rodiny a vzdělaným ve Vídni v sedmdesátých letech devatenáctého století. Kautsky upozornil na nešťastnou paralelu, srovnávající rakouskou státní tendenci naléhavě potřebující podporu sociální demokracie překonat odstředivé síly nacionalismu a služby prokázané státu Radetzkyem v potlačení revolucí roku 1848 [Kautsky 1897]. Z Londýna okamžitě upozornil Eduard Bernstein svého starého přítele, že rakouské národnostní problémy momentálně nic nesvedou s konečnou krizí kapitalistického světa.⁶

V Rakousku většinou opatrný Victor Adler byl daleko uváženější v ochotném přijímání starého režimu bez prvních příznaků celospolečenské demokratické reformy. První a pravděpodobně nejlogičtější odezvou rakouské strany byla v roce 1897 vlastní reorganizace na federální úrovni přenášející většinu praktických organizačních otázek na své národní sekce. Jako hlavní program prvního spojeného předlitavského kongresu se dva roky poté dostala otázka národností.

⁴) Odvozené z německého Zisleithania, Předlitavsko, odpovídající poloze vůči řece Leitha; oficiální označení Rakouska vyhybající se celkovému pojmenování a odkazující jednoduše na „země zastoupené v říšské radě“.

⁵) Hartmann, pseud. Verus [Hartmann 1896: 688]. Byl také jedním ze zakladatelů *Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, v roce 1893 s Carl Grünbergem a Stephanem Bauerem [*Neue...* 1965: 737, *Österreichisches...* 1959: 195-196]. Pro porovnání korespondence Weber-Hartmann viz [Mommsen 1984], zvláště poznámky ke kapitole 7 a 9.

⁶) Bernstein Kautskému, 10. 10. 1898. Kautského pozůstalost, D IV, F. 461, International Institute of Social History, citováno [Mommsen 1963: 303].

Politikou přijatou v Brně 1899 byl program pro transformaci Rakouska do „demokratické federace národů“. Sociální demokracie požadovala, aby „všechna autonomní území jedné národnosti vytvořila národně homogenní sdružení, které by mělo mít kompletní vlastní správu v národnostních záležitostech.“⁷ Tento program, jak řada historiků poznamenala, stál v přímé linii ústupu od formulací frankfurtského Říšského sněmu 1848-49 stejně jako od myšlenek dvou hlavních myslitelů druhé poloviny 19. století, Františka Palackého a Alberta Fischofa [Redlich 1920, Kann 1950, Geist-Lenya 1920]. Jak přiznal jeden z programově nejostřejších sociálně demokratických kritiků, historik a ekonom Otto Bauer, program „je v opozici vůči centralismu německé buržoazie stejně jako vůči federalismu korunních zemí, prosazovaného feudální šlechtou.“ [Bauer 1923: 61] Co se tím míní, zjistíme dále.

Konečné brněnské prohlášení trvá záměrně vágně na dvou tématech. Jedním bylo to, co program upejpavě nazýval otázkou „jazykového zprostředkování“, jinými slovy *Die Amtssprache*, kterou nevyřešil Badeni. Dodávám, že někteří méně senzitivní němečtí a rakouští delegáti nemohli tvrdit svým českým kolegům, že mezinárodní jazyk dělnického hnutí, třídní boj a sám kongres byly německé [1899 *Parteitag Brünn*: 80, 91]. Další nejasná oblast se dotýkala sfér kompetence národní a federální vlády. Původní návrh definoval národnostní záležitosti jako „lingvistické a kulturní“, pohled odmítnutý českým sociální lidem Němcem jako příliš omezený. On vyžadoval, aby byly ekonomické otázky rovněž postaveny na národnostních základech [Ibid.: 78-79]. Ale jak uvidíme, následující úvahy německých vůdců strany na toto téma se stále soustřeďovaly na oddělení sociálních a ekonomických otázek od národnostních.

V Brně se ozval jen jeden hlas ve prospěch toho, co by se fakticky mohlo stát dominantní sociálně demokratickou pozicí během příštího desetiletí.⁸ Tento alternativní pohled nabídl myšlenku, že národní autonomie by neměla být organizována na základě „populace žijící v jednom teritoriu, ale jako součet jedinců hlásících se k určité národnosti.“ (Wilhelm Ellenbogen, [Ibid.: 85]). Když se tento „osobnostní princip“ stal známým, byla to zcela nová konstituční myšlenka, která vtiskla punc rakouské sociální demokracii kolem roku 1900; nebylo na ní koneckonců také nic socialistického.

Ve skutečnosti byl vynálezcem „osobnostního principu“ veřejný zaměstnanec pracující v parlamentní knihovně, který se pokoušel smířit marxistickou sociologii s novokantovstvím, zajímal se o právo a pod dvojicí pseudonymů [Synopticus 1899; Springer 1902, 1904, 1906] publikoval několik článků o národnostní otázce. Díky svému zájmu na zachování a transformaci habsburského císařství v souladu se svými představami všeobecného práva a demokratického zastoupení se Karl Renner stal rychle jednou z vedoucích postav rakouské sociální demokracie [Renner 1949, Leser 1968, Hannak 1965].

Hlavním principem, kterým se Renner řídil, byla potřeba oddělení národa a státu. V jeho administrativním návrhu měly být národní funkce omezeny na vzdělání a kulturu,

⁷) [1899 *Parteitag Brünn*: 104 an.]. K austromarxistické diskusi k národnostní otázce viz [Mommsen 1963], také [Brügel 1923: 330-343; Schlesinger 1945: 210-247; Kogan 1949; Kann 1950 vol. 1: 103-8, vol 2: 154-178; Deutsch 1953]. Téměř všechny z těchto materiálů podávají růžový obraz sociálně demokratického federalismu bez zřetele na jeho německým nacionalismem ovlivněné elementy a bez ohledu na velmocenské politiky (probráno později v tomto článku.)

⁸) Brněnský program se svou typickou austromarxistickou tolerancí nebyl zrušen až do roku 1917 a potom pouze přitakal nevyhnutelnosti rozpadu habsburské monarchie [Bauer 1978].

protože stát by zacházel se sociálními a hospodářskými problémy stejně jako se společnými financemi, právem, obranou a zahraniční politikou. Obě – státní i národní – administrativy by měly být organizovány po federální linii. Stát by byl decentralizován do osmi „kulturně smíšených“, ale zeměpisně a ekonomicky celistvých regionů nebo *gubernií*. Národní asociace by byly uznány jako legální entity a odrážely by státní administrativu na každé úrovni. Ale zapsání do jejich seznamu by bylo osobní volbou. Tyto oddělené národní a státní instituce by se scházely na místní a federální úrovni. Při vytváření místních administrativních jednotek (*Kreis*) Renner zdůrazňuje mechanismus, který by spojoval „dobrých devět desetin Rakouska v jednotlivých jazykových oblastech. V nestejnorodém zbytku by se dvojí nebo trojitý systém kulturní administrativy musel aplikovat uvnitř stejného kraje – v Rennerově příkladě, německý Budweis a české Budějovice (nyní České Budějovice). Právě v takových případech státních a národních aktivit se předpokládalo striktní zachování oddělených národních sdružení omezených na kulturní záležitosti [Springer 1902: 147].

„Musíme,“ napsal Renner v pozdější práci, „zvýraznit na mapě dvojí síť. Musíme rozkrájet státní funkce. Musíme oddělit národní a politické záležitosti... Musíme zorganizovat obyvatelstvo dvakrát, jednou po linii národní, podruhé ve vztahu ke státu.“ [Springer 1906: 208]

V některých ohledech nebyly Rennerovy návrhy obecně nové a ani k nim nebyly námitky. Poznání, že žádný přiděl národních práv nemusel sledovat jazykové a kulturní hranice spíše než historické a dynastické modely starých královských zemí, šlo zpátky k návrhům Františka Palackého, které napsal osudem pronásledovanému frankfurtskému sněmu v letech 1848-1849 [Geist-Lanyi 1920, Kann 1950: 27-39]. Naopak jiní čeští a polští nacionalisté trvali na obhajobě integrity zemí sedmnácti korun jako územní základně, z níž agitovali pro plnou národní nezávislost.

Právě ve Frankfurtu bylo evidentní, že německé návrhy k nastolení a posílení „krajů“ je základní jednotkou „národní autonomie“, obsahovaly skrytý centralizační záměr. Stejně tak jako by si mnozí současní evropští federalisté přáli přenést moc na regiony jako prostředky zeslabení síly národních států, tak i v Rakousko-Uhersku budované kraje byly viděny jako přirozeně podkopávající autonomii korunních zemí [Renner 1907, 1908].

Tomáš G. Masaryk, který založil a vedl Československou republiku, přijal mnoho federalistických myšlenek zastávaných sociálními demokraty v období před první světovou válkou [Hoffmann 1988, Schmidt-Hartmann 1984, Winters 1990]. Souhlasil s nimi v odmítnutí konceptu historických privilegií obsažených v pojmu českého státního práva (*Staatsrecht*). Jako sociální demokraté, i Masaryk a jeho mladý následovník, budoucí český ministr zahraničních věcí a prezident Edvard Beneš, chtěli transformovat předlitavské Rakousko do multinárodní federace. Beneš také přinejmenším podporoval koncept *Kreis* jako místa k oddělení oblastí se smíšeným obyvatelstvem minimalizující konflikty. Koneckonců Masarykova realistická strana a sociální demokraté souhlasili s tím, aby hlavní roli při demokratických a sociálních reformách hrál centrální stát. Kde čeští realisté fundamentálně nesouhlasili se sociálními demokraty bylo nahrazení územního dělení na základě starých korunních zemí Rennerovým „osobnostním principem“.⁹ Ale stejně je zde určitý stupeň pohybu rozeznatelný. Na kongresu „realistů“

⁹) Viz částečně [Beneš 1908]; lze pochybovat o tom, že by Beneš, který tehdy studoval v Paříži, nečetl žádnou Rennerovu knihu; viz [Hoffmann 1988: 431].

v roce 1912 pozměnili svůj program a přijali „osobnostní princip“ jako cestu k prosazení minoritních práv Čechů žijících mimo Čechy, zvláště ve velkých komunitách v Dolním Rakousku a Vídni [Hoffmann 1988: 425-426]. Ale v jejich plánu věci mohli být tito Češi pokládáni pouze za extrateritoriální doplněk zemí Koruny české, kterou nemohli nahradit. Rozdělující hranice mezi územím korunních zemí a místní kulturní autonomií kraje se stala prubířským kamenem rozdílů mezi těmi, které můžeme nazvat federálními nacionalisty a federálními centralisty.

Žádná skupina nechtěla pryč ze struktury Rakousko-Uherského císařství. Ovšem Beneš explicitně odmítal starý český separatistický program z důvodů, že „nikdo nemůže vážně myslet na založení českého státu, jestliže jedna třetina populace země (Němci v Čechách) bude proti tomu bojovat všemi prostředky“ [Beneš 1908: 258, Kann 1950: 212]. Obě skupiny rády našly sami sebe na konci první světové války ve vedení států, proti jejichž založení byli v předválečném období. V roce 1918 Renner publikoval konečnou verzi svého federálního řešení a 18. listopadu 1918 historickou shodou náhod se stal prvním kancléřem německého Rakouska, státu, jehož vytvoření se do konce stavěl na odpor [Renner 1918].¹⁰ Další ironií a v ještě horší situaci se ocitl, když se vrátil k moci jako představitel státu Druhé republiky pod tlakem sovětských ozbrojených sil v roce 1945, pravděpodobně na příkaz svého starého kritika v národnostní otázce Josefa Stalina [Hannak 1965]. Dvěma ministry zahraničí, kteří tlačili na mocnosti Dohody v St. Germain ohledně osudu sudetských Němců během léta 1919 byli Edvard Beneš a Otto Bauer [Crabités 1935].

V odmítání „osobnostního principu“ Masaryk a Beneš odmítali také úzkou definici národních zájmů, kterou se Renner a Otto Bauer snažil rozvinout ve zvláštním oddělení sociálních a ekonomických zájmů od těch národních.¹¹

Renner a ještě více Bauer si byli velmi dobře vědomi role, kterou by mohly hrát ekonomický zájem a třídní formace ve vývoji národů, a stejně si byli vědomi, že národní útlak by mohl zabránit ekonomickému rozvoji. Ale doufali, že by bylo možné omezit nacionalismus vymezením odlišných druhů zájmů do odlišných sfér. Metaforou, kterou Renner používal, bylo postavení náboženství v sekularizovaném státě, v němž je respektováno a tolerováno, a naopak se stává sice méně tolerantní, přestože mu náleží i nenáboženská autorita. Všechny ústřední prvky státní moci, vyjma vzdělání a kulturních záležitostí, by zůstaly v rukou demokraticky zvolené federální vlády.¹² Jestliže se náboženská tolerance stala v Evropě možnou, pravidlo *cuius regio eius religio* bylo překonáno. Renner rád říkal, že národní tolerance byla určena pouze k vyčlenění národa ze státu.¹³

Ve skutečnosti tento Renner-Bauerův program přijímal některá zajímavá upozornění z reformních úmyslů státních úředníků z roku 1900, což bylo ale příliš

¹⁰) Victor Adler, který jinak mohl převzít kancléřství, zemřel předcházejícího dne. Autor ústavy první republiky mohl být přítelem novokantovců. Hans Kelsen, nejproslulejší svou *Reine Staatslehre* [1967], ale viz také [Kelsen 1919].

¹¹) Němcova intervence v Brně učinila jasno také na protest českých sociálních demokratů, viz také [Meissner 1908].

¹²) Přiměřená reprezentace se zde připouštěla k ochraně menšinových práv bez možnosti použít nějakých speciálních kvót.

¹³) Masaryk, to stojí za poznamenání, použil stejný typ metafory v devadesátých letech, když diskutoval o důkladně promíchaných oblastech [Masaryk 1896, Hoffmann 1988: 425].

demokratické a socialistické pro „Velkého Rakušana“ reformě spojeného s Popovičem. Jak jsme viděli, bylo to ještě příliš centralistické pro stejně umírněné nacionalisty; v létě Badeniho krize, Karl Lueger, vůdce křesťanských socialistů, razil přídomek „Die k.-k. (císařsko-královská) Sozialdemokratie“ [Mommsen 1963: 276].¹⁴ Císař nakonec přijal federální a demokratické reformy 16. října 1918, urychlující řadu revolučních událostí a vedoucích o čtyři týdny později k jeho abdikaci [Bauer 1925: 47-48].

Potřeba oslabit nacionalismus do kulturních sfér nebyla hluboce zakotvena v žádné zvláštní sociálně demokratické vizi rakouské politiky. Strana zdůrazňovala brát v úvahu nacionalismus pouze proto, že přiváděl její nadnárodní třídní princip do slepé uličky. Po Badeniho parlamentní politice se dostávala stále více do stínu toho, co Victor Adler charakterizoval jako negativní a nezodpovědná demagogie. Doufal, že demokratická reforma opět otevře možnost pro uvážlivé politiky vypořádat se se sociálními a ekonomickými problémy bez toho, aniž by se utopili v národnostních konfliktech. Jak Adler sarkasticky vysvětloval,

“My nemůžeme bojovat proti třídnímu státu, který neukazuje žádné známky života... Nastává zvláštní situace, ve které voláme po státu, životaschopném, moderním státu, zatímco ve stejnou chvíli jsme si perfektně vědomi toho, že toto nebude náš stát. My se lišíme od všech ostatních zemí Evropy tím, že bojujeme teprve za základy, které unesou náš zápas.“ [1904 *Parteitag*: 164]

Tato úctyhodná Adlerova diagnóza nemoci pozdního habsburského Rakouska byla nápadně podobná, třebaže také pesimističtější, Weberově analýze nedostatků vilémovského Německa. Jejich zdvořilá nabídka léčebných procedur měla také společné body – demokratizaci a sociální reformy.¹⁵ Oba muži viděli právě ústavní politiku jako mechanismus k posílení loajality obyvatelstva k centrálnímu státu. Ani jeden z nich nedosáhl svého cíle. Otto Bauer skončil tragicky následkem zkušeností světové války a národních revolucí roku 1918, Adler vedl boj za demokracii ve víře, že by demokracie mohla přetvořit staré Rakousko do podoby, v níž se bude rozvíjet izolovaně.

Tři faktory, zdá se, formovaly sociálně demokratické kandidáty ve prospěch jejich partikulární podoby federalismu. Těmito faktory byla třídní politika, ekonomická veličnost země a velmocenský nacionalismus.

Renner uznal, že hospodářské konflikty se vydávají za národní; protože Němci mají převahu v průmyslu a Slované v zemědělství, nesoulad zájmů mezi nimi by mohl být ličen jako spíše národní než ekonomický. Snahou celého Rennerova díla bylo ale jejich oddělení [Springer 1902: 21]. „Obsah a síla národního zájmu,“ vysvětloval v roce 1902

“nejsou stejné pro všechny členy národa. Národní zájmy dělníka jsou naprosto odlišné od těch, které má malý obchodník, zemědělec, úředník a továrník. Co je v sázce, je vylíčení průsečíku plurality národních a ekonomických zájmů... Všechny spolu žijící národnosti tvoří podíl specifických společných zájmů, ačkoliv tyto v nejmenším neznamenají, že jsou důležitější než všechny jejich ostatní zájmy včetně ekonomických.“ [Ibid.: 18]

¹⁴) O různých mutacích „k. und k.“ a „k.-k.“ viz román Roberta Musila [Musil 1955: 33-35].

¹⁵) Nerad bych zde tlačil tuto souvislost příliš daleko. Weberovy sociálně reformní návrhy byly ovšem také ostře kritické vůči socialismu: viz [Mommsen 1984: 101-21, 172-189].

Jako neokantián byl Renner přesvědčen, že pouze zájmy, které byly univerzálně a rovným dílem rozděleny na společnosti, si zasloužily donucovací autority státu. Jako marxista nekriticky přijímal představu, že třídní model společnosti vysvětluje charakter ekonomických zájmů. Z těchto dvou předpokladů vyplývá, že pouze běžné kulturní záležitosti, jako je vzdělání, si zaslouhují uznání za národní práva [Ibid.: 16-18]. Jestliže dnes čteme tyto texty, nutně vyprovokují otázku – kolik z Rennerových myšlenek je odlišných od marxismu na přelomu století? Myslím, že můžeme rozlišovat mezi jeho programem a jeho spíše pozitivisticky třídními analýzami. Jak řada spisovatelů prohlašovala v posledním desetiletí, třídní politika nemusela nevyhnutelně záviset na marxistických argumentech o základní realitě třídních struktur. V počátcích vzniku třídně orientované politiky může hrát odlišný charakter států a politických jazyků větší a přímější příčinné role než ekonomické nebo sociologické faktory [Stedman Jones 1983, Przeworski 1985, Katznelson a Zolberg 1986, Lawrence a Taylor 1993]. Z této perspektivy se zdá přinejmenším možné, že Rennerův program se prosadil skrz zatím se tvořící politické a institucionální podmínky pro svůj společenský úspěch.

Renner rozšířil svůj argument o křížování třídních a národních zájmů k ospravedlnění vhodnosti jeho „osobnostního principu“ pro věk průmyslového kapitalismu. Kdežto stará feudální šlechta upřednostňovala historické korunní země a buržoazie ideu národního státu, dělnická třída trvale rozrušená preexistujícími kolonizačními ideály spojenými s hledáním práce, prosazovala migraci ze země. Z tohoto hlediska by územní rozdělení pouze rozbilo ekonomickou jednotu regionů a v žádném případě rychle nezměnilo pracovní migraci [Springer 1906: 56-57]. Beneš mohl ironicky odpovídat, že národní skupina, která byla nejvíce održena v předlitavském Rakousku a proto měla největší prospěch z neúzemní federace, byli Němci [Beneš 1908: 279 an., Kann 1950, vol. 2: 214]. Ale jak vlastní program realistů z roku 1912 uznává, nešlo o tento případ, existovaly velké české komunity ve Vídni a Dolním Rakousku. Jak vidíme, tento problém se vracel v Sovětském svazu, třebaže bez austromarxistické ochrany osobních kulturních práv.

V návaznosti na tuto představu třídních zájmů byla otázka velikosti území životaschopné ekonomiky. To, že habsburské mocnářství bylo funkčně důležité z ekonomického hlediska, bylo něco, co Renner předpokládal spíše než pozdější usilování o spravedlnost. Ve svém magnum opus z roku 1907, *Nacionální otázka a sociální demokracie*, Otto Bauer uvádí dobově podobný případ, v němž Rosa Luxemburgová odmítala polskou nezávislost na Rusku; v kapitalistickém světě, ve kterém svobodný obchod uvolnil cestu ochranářství, by malé státy a národy byly příliš ekonomicky zranitelné, než aby přežily bez vstupu pod imperialistickou sféru vlivu jednoho ze svých větších sousedů [Bauer 1907, kap. 6, Luxemburg 1976].¹⁶ V této době napsal Rudolf Hilferding knihu *Finanční kapitál*, o tři roky později se spojení mezi rozlohou státního ekonomického území, kapitalistickým rozvojem a velmocenským konfliktem ujalo v mnoha marxistických a některých liberálních úvahách.¹⁷ Za mnohem pozdějších

¹⁶) Viz také [Bauer 1925: 276-277], včetně mezi jiným o postversailském světě, „Antagonismus mezi jihoslovanskými a velkosrbskými aspiracemi přežívá v zápasech o ústavu, v odporu Chorvatů a Slovinců vůči velkosrbské nadvládě.“

¹⁷) Pozorné čtení Weberových argumentů ve prospěch imperialismu a německé *Weltpolitik* naznačuje, že on si ve skutečnosti zakládal na úpadku marxistických teorií, které popularizoval Kautsky v devadesátých letech a které Tugan Baranowsky, Böhm-Bawerk, Bauer, Hilferding a –

okolností let 1918-19 Otto Bauer používal tyto argumenty s velmi rozdílným účinkem. Bauer byl první sociálně demokratický vůdce, který poznal, že německé strany habsburského imperia by rády v krátkosti vyřešily plnou nezávislost způsobem, že jestliže rakouští Němci chtějí i nadále být členy velkého průmyslového státu, tak ať se připojí k německé republice. Ale vzhledem k námitkám spojenců na mírové konferenci v Saint Germain byly pro připojení okolo roku 1919 méně než dvě sociálně demokratické administrativy [Hilferding 1981].¹⁸

Mírné a technické diskuse ekonomické skupiny příliš brzy zastínily emocionální apely na velmocenskou politiku, speciálně na Vídeň přelomu století. Zde se Rennerovy a Bauerovy názory rozcházely zcela ostře. Renner se primárně zavázal reformovat habsburskou monarchii, Bauer při vytváření prostoru byl zaměstnán nacionalistickou agitací pro socialistické politiky. Renner útočil na *Anschluss* program pangermanistů kvůli „dezertování z pozic“, národní a kulturní dezerci barev; německé Rakousko mělo za „jakoukoli cenu“ historické poslání udržet jižní a východní Slovany se Západem „a nenahnat tyto lidi do náručí všepohlcujícího Ruska.“ [Springer 1902: 170, Springer 1906: 248]. Ačkoliv Bauer v mnoha ohledech podporoval Rennerův program do roku 1914, byl přesvědčený, že revoluce roku 1905 nepřetrhla carskou niť života a jako zastánce levého křídla sociální demokracie byl šokován vypuknutím války.¹⁹

Renner nebyl sám, kdo rozezvučel trubku rusofobie. Právě směs antiabsolutistických řečí s vírou v kulturní nadřazenost západní a střední Evropy nad východní byla rozšířena v liberálních a sociálně demokratických kruzích v Německu na desetiletí [Stargardt 1995, kap. 2]. V osobní Rennerově pozici je těžké ho zde odlišit od německého nacionalisty a levého liberála Maxe Webera. Dokonce po kolapsu habsburského císařství v prosinci 1918 Weber ještě myslel, že jen někdo jako Bismarck bude ten pravý, kdo zachová habsburské císařství neporušené tím, že zabezpečí nějakou „instituci, která obětuje účast deseti miliónů Němců v Říši ve prospěch politického neutralizování třiceti miliónů Neněmců.“²⁰ O dva roky dříve se Weber ztotožňoval s Rennerovým ústředním argumentem, když napsal, že:

„Čistá separace národností Rakousko-Uherska do nezávislých národních států je zčásti již nemožná z geografických důvodů, zčásti by vznikl ekonomický nebo

v jiném kontextu – Weber sám kritizoval kolem roku 1900. Pro resumé Weberových argumentů viz W. J. Mommsen [1984], kap. 4, pro úvod do vývoje současných marxistických teorií imperialismu viz R. Jacoby [1975].

¹⁸) Tajná dohoda spojovala rakouskou a německou vládu v březnu 1919, ale v červnu byla vetována v St. Germain vítěznými mocnostmi; verdikt Lewise Namiera toho času prozrazuje: „Ale konečně policie německého Rakouska chce logicky jít cestou, ohlašovanou Bauerem, a to směrem pevnějšího spojení s Německem... Bauer bez funkce získává mnohem větší moc než s funkcí, jakkoli spolupráce mezi ním a Rennerem pokračuje – což není špatná věc. Rakousko ani ve dnech svého rozkvětu nemělo nikdy tak slušné a schopné státníky jako dnes.“ L. Namier, 2. 8. 1919, FO 371, F.3530, č. 110413; cit. podle F. L. Carstena [1986], viz také O. Bauer [1925: 61 an.].

¹⁹) Program viz O. Bauer [1908, 1907: 453]; jak Bauer věděl, Bedřich Engels a Karl Kautsky odmítali, že Rakousko-uherské císařství jednou rozbije ruskou revoluci: Engels Bernsteinovi, 22. 2. 1882 [Marx a Engels 1967: 279], K. Kautský [1897: 723 an.], v postoji německé sociální demokracie k velmocenské politice pod dojmem revoluce 1905 viz N. Stargardt [1995], kap. 6.

²⁰) M. Weber, „Deutschlands künftige Staatsform“ (15. 12. 1918), *Politische Schriften*, s. 449. Cit. in [Mommsen 1984: 50].

politický nesmysl státních hranic. Zde je navždy možná jenom federace národností pod nadnárodním státem.“²¹

V čem Weber nepokračoval vůbec, bylo právě to, jak by „federace národností pod nadnárodním státem“ měla být vybudována. Tady můžeme jeho mlčení vzít jako spíše závislost na myšlenkách rakouské sociální demokracie – se kterou prostřednictvím Hartmanna udržoval během války pravidelný kontakt. Oba Renner a Weber se často uchýlovali k argumentu, že pouze velký stát by mohl chránit práva malých národů, přitom oba nevyhnutelně upřednostňovali sounáležitost k velkému a silnému Německu.

Renner, který se po všem více než Weber obával, že malé národy by měly skutečně požívat plné legální rovnosti, také doufal, že jeho program nadnárodního státu by mohl stanovit zásady ne třeba pro spravedlivé vyrovnání v Rakousku, ale pro stabilní mezinárodní řád:

„Příroda neuznává ani rovnost jednotlivců, ani rovnost národů. Rovnost je výtvor zákona... Takže menší národy mají všechny důvody k odstranění nespravedlnosti jejich přirozené existence, jejich bezbrannosti a bezmoci vedle větších národů připojením se k nadnárodní asociaci založené na právu. Právě jen nějaká asociace nemůže odstranit jejich přirozenou nerovnost, ale může garantovat jejich kontinuální existenci a schopnost prosazovat se ve světě.“ [Renner 1918: 148, viz též Springer 1902: 35-36]

Ale co myslel Renner národem? Utvářely se národy prostřednictvím nějakého zvláštního procesu, nebo byly vždy přítomny, i když střídavě aktivní? On mohl tvrdit zatrpkle, že „Etnologie a etnografie jsou nepostradatelné vědecké opory pro nacionalistického politika,“ ale on sám se nezaměřil na jinou teoretickou odpověď na tuto otázku [Springer 1902: 6 a 21]. Jako Karl Kautsky dříve a Lenin později, se zdál uspokojený spolehnutím se na Herderovu definici národa jako „jazykové komunity“ bez dalšího podrobného rozpracování. To až Rennerův mladší kolega Otto Bauer překročil existující hranice psaní o národnostní otázce. Bauerova pozice byla mnohem více opatrnější a spojila se s jeho daleko ambivalentnějším postojem k nacionalismu a budoucnosti Rakouska.

Kde Kautský a Lenin, spíše než Marx, dosti nevědomě opominuli kapitalistický vývoj a vzestup národních států, Bauer opakuje oblíbenou otázku francouzského filozofa a historika Ernesta Renana, co je přesně národ [Kautsky 1887, Lenin 1975, Marx a Engels: 1965: 47]. V roce 1882 se Renan velmi skepticky díval na názor, populární tehdy jako dnes, že národy pocházejí z rasy, náboženství nebo jazyka. „Čím to je,“ ptá se

„že Švýcarsko, které má tři jazyky, dvě náboženství, tři nebo čtyři rasy, je národem, když Toskánsko například, které je tak homogenní, národem není? Proč je Rakousko stát, ale ne národ?“ [Renan 1882: 10]

Pouze zopakováním Renanovy otázky Bauer sám sebe zavázal k podobné historické odpovědi [Bauer 1907: 6]. Rád by tvrdil, že národy byly daleko více náhodnými skupinami bytostí než komunitami společného jazyka a kultury, což zdůrazňovala většina nacionalistů přelomu století; rozsáhle se pokusil prokázat, že tyto velmi rozdělené

²¹) „Deutschland unter den europäischen Weltmächten“ (1916) [Weber 1920: 175]. Uprostřed světové války a českého zápasu za nezávislost nařkl Masaryk Rennera (a Bauera) z přijímání myšlenek Friedricha Naumanna o německé kontrole střední Evropy, ale toto tvrzení musí být čteno ve svém kontextu a nesmí uplatňovat skutečnou spravedlnost vůči politickému zaměření období před rokem 1914, viz [Hoffman 1988: 432, Kann 1950: vol. 1: 14].

kultury byly samy o sobě velkou historickou náhodou. Pouhé vytvoření herderovské „komunity jazyka“ (v Bauerových poznámkách *Sprachgemeinschaft*) samo záviselo na rozdílných „modernizujících“ vlivech, včetně pádu zemědělské podstaty hospodaření a vtažení izolovaných venkovských oblastí do regionálních hospodářských vztahů, takže dialekty se stávaly homogennějšími. Bauer předpokládal druhé období vytváření „kulturní komunity“ (*Kulturgemeinschaft*) jako prostředníka mezi příchodem jazykové komunity a dosažení národní identity. V tomto druhém stadiu byl střed zájmu směřován k vývoji a rozptýlení „vysokých kultur“ a spolu s nimi „správného“ nebo „spisovného“ jazyka. V pasáži, která znovu získává na jisté aktuálnosti, Bauer vysvětluje, že

„Nikdo nemůže pochybovat o tom, zdali vzdělaná osoba je Němec nebo Holanďan, Slovinec nebo Chorvat, národní vzdělání, národní jazyk odlišuje jeden druhého, dokonce i velmi blízké příbuzné osoby. Naopak otázka, zda venkované z nějaké vesnice či podobně by mohli být považováni za zákonné Němce nebo Holanďany, Slovince nebo Chorvaty, může být rozhodnuta pouze poněkud svévolně.“ [Bauer 1907: 135] ²²

V Baucrově zprávě se tyto vrcholné kultury prvně vyskytly v Evropě jako produkty aristokracie. Podle současného vyjádření německé „vzdělané a bohaté buržoazie“ byly tyto produkty osvojeny teprve s rozvojem kapitalismu. Konečně následující industrializace a urbanizace, boje dělnického hnutí reprezentovaly výzvu k plnému vstupu do kulturního života:

„Vládnoucí a vlastníci třídy si присvojovaly národní a kulturní bohatství. Sociálně demokratická strana pracujících chce učinit národní kulturu produktem práce všech lidí, majetkem všech lidí.“ [Ibid.: 531]

Tváří v tvář nejběžnějšímu marxistickému programu o proletářském internacionalismu, Bauer tvrdil, že socialismus by mohl jen zvýšit národní odlišnost, protože „rozliší všechny lidi jedny od druhých růzností národní výchovy a civilizací...“ [Ibid.: 135] Za těmito prorocstvími se skrývala další kantiánská myšlenka, jmenovitě že vzájemné ovlivňování jednotlivců vytváří vazby i přes jejich nerovnoměrnost v síle a rozdílné zájmy. Z Bauerova pohledu byly kulturní komunity spojeny vzájemným působením jejich kulturních prvků, zatímco sociální třídy měly být formovány podobnými zkušenostmi, jakými je např. vykořisťování podobných podmínek produkce.

Ale co rozlišuje kulturní komunitu od národa? Pro Bauera byla základním faktorem sentimentálnost, smysl pro vlastní osud sdílený komunitou. Z tohoto důvodu hovoří Bauer o národech jako o „osudových komunitách“ (*Schicksalgemeinschaft*); zde obnovil nešťastnou Hegelovu frázi o lidech „s“ a „bez minulosti“, ve snaze zdůraznit hlavní roli, kterou hrála vzpomínka na minulé historické zápasy, války nebo formování nezávislých států jako Polsko nebo Čechy; paměť těchto lidí by mohla být probuzena, aby vyvolala sentimentální nacionalismus v současnosti.

S důrazem na centrální roli politiky a vlastenecké citění byla Bauerova teorie národa silně ovlivněna teorií Maxe Webera. Pět let po vydání *Die Nationalitätenfrage* a čtyři roky po tom, co se Bauer zabýval vysoce profilovaným sporem s Karlem Kautským na toto téma – řekl Weber na konferenci německých sociologů, že národ je „komunita

²²⁾ Překvapujícím příkladem tohoto ustalování venkovských dialektů do národních jazyků prostřednictvím městských intelektuálů s národními aspiracemi je práce slovenského jazykovědce Ľudovíta Štúra [Stern 1992: 9].

sentimentu, která by mohla najít své adekvátní vyjádření jen ve svém vlastním státě a která směřuje k jeho vytvoření.²³ Bauer tvrdil, že „podle mého historie již nereprezentuje zápas národů, místo toho se národ jeví jako reflexe historických zápasů“ [Bauer 1907: 138], také Weber odmítal tyto teorie národa, díky kterým by byl *Volk* nebo *Volkgeist* počátečním bodem historie, a to namísto uznávání své vlastní historičnosti [Weber 1951: 9-10].²⁴ Aby ilustrovali ideální typy národní komunity, Bauer a Weber, což je nejnápadnější, přepracovali dichotmii Ferdinanda Tönniese o *Gemeinschaft* a *Gesellschaft*. Tönnies užil slova *Gemeinschaft*, aby vykouzlil dojem „organické“ středověké komunity, ve které spolehlivost a solidarita byly přirozené, aby okamžitě kritizovalo abstraktní, individuální a racionální svět modernismu [Tönnies 1887]. Oba, Bauer a Weber, aplikovali tuto dichotmii k modernitě ve snaze rozlišit mezi sociálními identitami, které byly spontánní a preracionální jako národy, a těmi, které si mohla individua vybrat k účasti nebo z nich odejít, jako jsou státní instituce a občanská společnost (strany, obchodní unie a družstva). Jak pro Bauera, tak pro Webera bylo problémem ukázat, jakými nahodilými prostředky by mohla národní identita aspirovat k nenahodilému statutu *Gemeinschaft*. Opět se oba dva obrátili ke stejným mechanismům, politice a „kulturní práci“ vládnoucích tříd a státních institucí, které zajišťovaly prostředky k tradování základních hodnot a jazyka. A oba dva také – na rozdíl od většiny marxistických teoretiků jejich generace – předpokládali, že „demokratizace kultury se mas zmocňuje stejně tak dobře jako víra v exkluzivitu vlastní komunity.“²⁵

Německý nacionalista Max Weber by mohl dobře dokončit tuto myšlenku s poznámkou, že „národní konflikty se nutně zostří, bez ohledu na ideální ekonomické zájmy masové komunikace v jednotlivých jazycích.“ Celková strategie Otty Bauera byla věnována prevenci rozšíření národní bigotnosti a odvedení konfliktních zájmů jiným směrem. Zatímco je jasné, že tyto motivy rozšířily silný tlak na Bauerovu teorii národů, je těžké zhodnotit význam tohoto tlaku. Karl Renner dospěl k těmtýž politickým závěrům bez pomoci politické teorie. A Max Weber, který sdílel víceméně tentýž teoretický rámec jako Bauer, by to mohl použít k ospravedlnění typu německého *Machtstaat* a velmocenských politiků, kterým Bauer věnoval málo pozornosti. Vhled, který tato teorie, jak se zdá, Bauerovi a Rennerovi přinesla, bylo přesvědčení, že státní formy jsou značně poddajné. Toto poznání vedlo dlouho k vysvětlení jejich záporného postoje vůči světové válce a rakouskému státu.²⁶ Pravděpodobně největší přínos k národnostní teorii Otty Bauera – stejně tak i nejhůře přijatelný – bylo to, že dosti rafinovaně vysvětluje politický nezdar jeho vlastního programu. V žádném případě to neznamenal začátek tradice teoretizování a analýz, která tak bohatě pokračuje v přítomnosti.

²³) M. Weber [1924] s. 484 a viz s. 487. Na Kautského kritiku Bauera viz K. Kautsky [1908]. Bauera replika je velmi důležitá, protože to je první místo, kde Tönnies poprvé použil koncept *Gemeinschaft-Gesellschaft*: [Bauer 1908b].

²⁴) Odraz hlavních Weberových názorů na národy je v *Economy and Society* [Weber 1968: 395-398 a 921-926] a jeho *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik* [Weber 1924: 456-462 a 484-491]. Viz také [Mommsen 1984, kap. 3 a Beetham 1985, kap. 5]; z obou z nich zde čerpám.

²⁵) M. Weber, *Politische Schriften*, p. 234 [Mommsen 1984]. Též [Beetham 1985: 123].

²⁶) Renner se stal hlavním lídrem strany během války a za podpory vlády, neboť Otto Bauer byl v armádě, pak v ruském zajetí a vrácen, aby vedl protiválečné křídlo strany, eventuálně získal podporu pro „Program levice“ na stranickém kongresu v roce 1917.

Z „úspěšných států“ ustavených v Brest-Litevsku a Versailles byl „osobnostní princip“ aplikovaný pouze v Litvě a Estonsku po roce 1919 k vybavení menšin národními právy. Velmi doslovný „multinárodní stát“ byl reakcí na myšlenku „národního státu“. Že se ukázala tato reakce tak neadekvátní, může mít mnoho důvodů: dlouhé trvání „nedbalé autokracie“, nepřítomnost demokratické reprezentace ve středu dění rakousko-uherské monarchie může znamenat, že odstředivé síly integrálního nacionalismu již byly nezastavitelné v době, kdy byl tento komplex federálních záměrů narušen. Méně pesimistický výsledek by mohl udat pozdější letopočet a vyzdvihnout polarizující efekty světové války, rakouský vojenský řád a rekvírování vojáků především ze slovanských území, agitace českých, polských, chorvatských a slovinských nacionalistických skupin v cizině a jejich povzbuzování sil Dohody, čtrnáct bodů prezidenta Wilsona, enormní dopad ruské revoluce a konečně vojenský kolaps habsburské monarchie [Bauer 1925: 11-52].

Za těmito vysvětleními je také patrné, že žádné z federalistických řešení, vyskytujících se ve střední Evropě – i Masarykův a Benešův federalismus opustil federalismus Karla Rennera a Otto Bauera – nemohlo jednoduše objasnit své vlastní složitosti. Nelze určit, zdali se mohla tato řešení ujmout v případě, že by vstoupila v platnost v Rakousku na přelomu století. Součástí ironie této situace bylo, že podmínky, které činily mnohonárodní stát pouze spravedlivým řešením, také působily proti jeho úspěchu. Právě federalismus potřeboval silnou, dobře fungující a nezájatou autoritu federálního státu a významný stupeň společenské důvěry. Jedenkrát byla promeškána chvíle, moment, v němž právě autorita a důvěra byly přítomny, potom byl mnohonárodní program odsouzen k záhubě. Pouze v Rusku se tento moment znovu objevil, a pak v Hobbesovských dozvucích občanské války si vítězové vynutili daleko více centralistickou a necitlivou a nespravedlivou národnostní politikou. Jedním z důvodů, proč tento moment směl být ztracen relativně dříve a bezmyšlenkovitěji ve střední Evropě, je to, že pouze hrstce humanisticky založených intelektuálů bylo zřejmé, jak velkou společenskou a politickou cenu by si vyžádalo naplnění liberálních programů devatenáctého století a vyřezení homogenních národních států.

Přeložil Zdeněk Pokorný

NICHOLAS STARGARDT vystudoval univerzitu v Cambridge, kde získal v roce 1989 stupeň PhD. Zabývá se především teoriemi nacionalismu a antimilitarismu. Jeho dalším okruhem zájmu je druhá světová válka a dělnická hnutí v Evropě. V roce 1994 vydal knihu *The German Idea of Militarism: Radical and Social Critics, 1866-1914*.

Literatura

1899 Parteitag Brünn.

1900 Parteitag Graz.

1904 Parteitag.

Adler, Victor 1922-1929. *Aufsätze, Reden, Briefe*. 6 Vol. Ed. F. Adler, intr. O. Bauer. Wien.

Bauer, O. 1907. *Die Nationalitätenfrage*. Wien.

Bauer, O. 1908a. „Unser Nationalitätenprogramm und unsere Taktik.“ *Der Kampf* 1: 204-210.

Bauer, O. 1908b. „Bemerkungen zur Nationalitätenfrage.“ *Neue Zeit*, 26. 1. 1908.

Bauer, O. 1923. *Die österreichische Revolution*. Wien.

Bauer, O. 1925. *The Austrian Revolution*. London.

- Bauer, O. 1978. „Erklärung der Linken.“ Pp. 121-130 in *Werkausgabe*, vol. 5, ed. H. Pepper. Wien.
- Beetham, D. 1985. *Max Weber and the Theory of Modern Politics*. Cambridge.
- Beneš, E. 1908. *Le problème autrichien et le problème tchèque*. Paris.
- Braunthal, J. 1966. *History of the International, 1864-1914*. London.
- Brügel, L. 1923. *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, Vol. 4. Wien.
- Carsten, F. L. 1986. *The First Austrian Republic, 1918-1938*. Cambridge.
- Connor, W. 1984. *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*. Princeton.
- Crabittès, P. 1935. *Beneš: Statesman of Central Europe*. London.
- Deutsch, K. 1953. *Nationalism and Social Communication: An enquiry into the foundations of nationality*. New York.
- Geist-Lanyi, P. 1920. *Das Nationalitätenproblem auf dem Reichstag zu Kremsier 1848-49*. München.
- Hannak, J. 1965. *Karl Renner: Versuch einer Biographie*. Wien.
- Hartmann, L. M. 1896. „Die Nationalitäten in Österreich und Sozialdemokratie“, *Die neue Zeit*, 15. 2. 1896.
- Hilferding, R. 1981. *Finance Capital*. London.
- Hoffmann, R. J. 1988. *T. G. Masaryk und die tschechische Frage 1. Nationale Ideologie und politische Tätigkeit bis zum Scheitern des deutsch-tschechischen Ausgleichsversuchs vom Februar 1909*. Munich.
- Jacoby, R. 1975. „The politics of crisis theory: Toward a critique of automatic Marxism II.“ *Telos*, 8. 23: 3-52.
- Kann, R. A. 1950. *The Multinational Empire: Nationalism and national reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918, Vol. 1, 2*. New York.
- Katznelson, I. and A. R. Zolberg 1986. *Working-Class Formation*. Princeton.
- Kautsky, K. 1887. „Die moderne Nationalität.“ *Die neue Zeit* 5: 404-405.
- Kautsky, K. 1897. „Der Kampf der Nationen und das Staatsrecht in Österreich.“ *Die neue Zeit*, 16. 1. 1897-98.
- Kautsky, K. 1908. „Nationalität und Internationalität.“ *Neue Zeit* 1
- Kelsen, Hans (ed.) 1919. *Die Verfassungsgesetze der Republik Deutschösterreich*. Wien.
- Kelsen, Hans 1967. *Pure Theory of the Law*. Berkeley.
- Kogan, G. 1949. „The Social Democrats and the conflict of nationalities in the Habsburg Monarchy.“ *Journal of Modern History* 21: 204-217.
- Lawrence, J. and M. Taylor 1993. „The poverty of protest: Gareth Stedman Jones and the politics of language – a reply.“ *Social History* 18: 1-15.
- Lenin, V. I. 1975. „The right of nations to self-determination.“ Pp. 567-617 in *Selected Works 1*. Moscow.
- Leser, N. 1968. *Zwischen Reformismus und Bolschewismus: Der Austromarxismus als Theorie und Praxis*. Wien.
- Luxemburg, R. 1976. „The National Question.“ In *Selected Writings by Rosa Luxemburg*, ed. by H. B. Davis. New York.
- Marx, K. and F. Engels 1965. *Communist Manifesto*. Beijing.
- Marx, K. und F. Engels 1967. *Werke*, vol. 35. Berlin.
- Masaryk, T. G. 1896. „Zur deutsch-böhmischen Ausgleichsfrage.“ *Die Zeit*, 25. 4. 1896.
- Meissner, A. 1908. „Löst die nationale Autonomie das nationale Problem?“ *Der Kampf* 1.

- Mommsen, H. 1963. *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat, Vol. 1, Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867-1907)*. Wien.
- Mommsen, W. J. 1984. *Max Weber and German Politics, 1890-1920*. Chicago.
- Musil, Robert 1955. *The Man without Qualities, vol. 1*. London.
- Neue deutsche Biografie, Vol. 7*. 1965. Berlin.
- Österreichisches biographisches Lexikon, Vol. 2*. 1959. Graz.
- Protokoll des internationalen Arbeiter-Congresses zu Paris 1890*. 1980. Nürnberg.
- Przeworski, Adam 1985. *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge.
- Redlich, J. 1920. *Das österreichische Staats- und Verfassungsproblem, 2 vol.* Leipzig.
- Reinhold, K. 1910. *Die österreichische Sozialdemokratie und der Nationalismus*. Wien.
- Renan, E. 1882. *Qu'est-ce qu'une nation?* 2. ed. Paris.
- Renner, Karl 1907. „Das nationale Problem in der Verwaltung.“ *Der Kampf* 1: 23-30.
- Renner, Karl 1908. „Was sind unsere Kronländer? Ein kritische Beitrag zur Autonomie.“ *Der Kampf* 1: 407.
- Renner, Karl 1918. *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen in besonderer Anwendung auf Österreich, 1. Teil, Nation und Staat*. Wien.
- Renner, Karl 1949. *Institutions of Private Law and their Public Functions*. Ed. O. Kahn-Freund. London.
- Schlesinger, R. 1945. *Federalism in Central Europe*. Londýn.
- Schmidt-Hartmann, E. 1984. *Thomas G. Masaryk's Realism: Origins of a Czech Political Concept*. Munich.
- Smith, G. (ed.) 1990. *The Nationalities Question in the Soviet Union*. London.
- Springer, Rudolf 1902. *Der Kampf der österreichischen Nationen um dem Staat: 1. Theil, Das nationale Problem als Verfassungs und Verwaltungsfrage*. Wien.
- Springer, Rudolf 1904. *Die Krise des Dualismus und das Ende der Deakistischen Episode in der Geschichte der habsburgischen Monarchie*. Wien.
- Springer, Rudolf 1906. *Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie*. Vídeň.
- Stalin, J. V. nedat. *Marxism and the National and Colonial Question*. New York.
- Stargardt, N. 1995. *The German Idea of Militarism: Radical and Socialist Critics, 1866-1914*. (v tisku). Cambridge.
- Stedman Jones, Gareth 1983. *Languages of Class*. London.
- Stern, J. P. 1992. *The Heart of Europe*. Oxford.
- Synopticus 1899. *Staat und Nation: Staatsrechtliche Untersuchungen über die möglichen Principien einer Lösung und die juristischen Voraussetzungen eines Nationalitätengesetzes*. Wien.
- Tönnies, F. 1887. *Gemeinschaft und Gesellschaft: Abhandlung des Communismus und der Socialismus als empirische Kulturformen*. Leipzig.
- Weber, M. 1920. *Gesammelte politisch Schriften*. München.
- Weber, M. 1924. *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. Tübingen.
- Weber, M. 1951. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen.
- Weber, M. 1968. *Economy and Society*. New York.
- Winters, S. B. (ed.) 1990. *T. G. Masaryk (1850-1937), vol. 1, Thinker and Politician*. London.

CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW

přináší dvakrát ročně původní stati českých sociologů určené zahraničním čtenářům, stejně jako články zahraničních autorů věnované transformaci středoevropských zemí. Vychází v angličtině. Ilustracemi doprovází Václav Hradecký.

Spring
1

První číslo ročníku 1995 je věnováno stému výročí od vydání Masarykovy České otázky:

*Miloš Havelka: A Hundred Years of „The Czech Question“ and The Czech Question
a Hundred Years On*

Otto Urban: One Hundred Years of The Czech Question: A Historian's Account

Jiří Musil: The Meaning of the Czech Question Today

Ernest Gellner: The Price of Velvet: Thomas Masaryk and Václav Havel

Jaroslav Střítecký: The Czech Question A Century Later

Eva Broklová: One Hundred Years of the Czech Question

*The main theses T. G. Masaryk's The Czech Question. The Efforts and Aspirations of
National Revival (M. Havelka)*

A Selected Bibliography of the Most Significant Works by T. G. Masaryk (J. Pochman)

Objednejte svým přátelům a známým v zahraničí.

Předplatné pro instituce - \$ 36.00 (61.20 DM), pro jednotlivce - \$ 30.00 (51.00 DM), pro studenty - \$ 24.00 (40.80 DM).

CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW (jakož i *Sociologický časopis*) vydává

Sociologický ústav Akademie věd České republiky v Praze. Objednávky předplatného i jednotlivá čísla českého a anglického vydání zajistí redakce Sociologického časopisu, Jilská 1, 110 00 Praha 1.

Telefon (02) 24 22 08 42, fax (02) 24 22 02 78, E-mail sreview@earn.cvut.cz.